

ANNEX

ELEMENTS PER A UNA HISTÒRIA DE LA MASSANA

PERE CABERO

Introducció

Voler escriure la Història de La Massana és una gosadia de la que defugim. La Massana forma part d'Andorra, la qual és un petit Estat. La petitesa, si menys no en aquest cas, comporta, implica i significa una història sense grans esdeveniments ni grans fets. L'esdeveniment i el fet històric és, segurament, la pròpia existència davant de veïns poderosos: Espanya i França, darrerament la Unió Europea.

La prehistòria

Aquest període es caracteritza per la manca de documents escrits. Bàsicament el coneixement és fruit d'unes troballes i d'unes restes arqueològiques, que poden abastar èpoques posteriors (inclòs èpoques històriques) a causa dels problemes de datació.

La Massana presenta les següents restes¹:

- Una punta de sageta al Mas de Ribafeta.
- Graus del solà d'Arinsal (descobert l'any 1967), que representaria el forat de l'arca de Noé, que dona peu a la mitologia.
- La Balma de la Tuta a Pal, datada al bronze final i 1ª Edat del Ferro (descoberta el 1965), amb un fragment d'urna.
- Gravats del solà del Pui i Arenal del Tadora de La Massana (descobert l'any 1963).

La història

L'Acta de Consagració de la Catedral d'Urgell es revela el primer document en el qual apareixen esmentades les parròquies andorranes, entre les quals La Massana. El caràcter fàctic del mateix, implica una dificultat de datació, segurament del la segona meitat del segle IX².

Cal esperar les Concòrdies per identificar una sèrie de personatges massanencs.

La Concòrdia de 7 de març de 1162 -pacte entre el bisbe d'Urgell i els canonges amb el homes de la Vall d'Andorra- esmenta "*De la vila de la Massana: Borràs, Company, G.R. de Sispony, Ermengol d'Arinsal, Mir B. de Pal, Joan de Sispony*".

La Concòrdia de 8 de gener de 1176 -pacte entre els habitants d'Andorra i els canonges de la seu- esmenta "*De la Massana: Signatura de Ponç de la Font, de Sispony. Signatura de Pere de Sorribes. Signatura de Pere Joan. Signatura de*

¹.- **Canturri Montanya, Pere** [1976], "Els gravats rupestres esquemàtics de les Valls d'Andorra" a *Actes del septimo congreso internacional de Estudios Pirinaicos*. La Seu d'Urgell, 1974. Pàg. 81-89. Edita Instituto de Estudios Pirinaicos. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Jaca.

².- El problema de la datació pot consultar-se a **DA**. [2000], *La Catedral de la Seu d'Urgell*. Angle Editorial. Barcelona.

Berenguer Ramon. Signatura de Pere d'Escàs. Signatura de Mir de la Font. Signatura de Joan de la Mora. Signatura d'A. Isarn. Signatura de R. de Rivatell. Signatura de G. Guitart. Signatura de Mir de Querol. Signatura de Joan. Signatura de Pere Guitart. Signatura de Pere de la Canal. Signatura d'A. Pellicer. Signatura de R. del Pui. Signatura de Mir de la Canal. Signatura de Pere Gerall. Signatura de Pere Arnau. Signatura de Pere Mir. Signatura de Ramon Guillem. Signatura de Puniet de la Riba. Signatura de Mir de la Riba. Signatura de Pere de Vivel. Signatura de R. Joan. Signatura d'Arnau. Signatura de Ponç. Signatura de Bernat. Signatura de Ponç d'Ermessen. Signatura de Guillem Guitart, d'Anyós. Signatura de Pere Fortuny. Signatura d'A de la Cal. Signatura de R. de Mig de Vila. Signatura de Ferrer. Signatura de Pere Pellicer. Signatura d'A. de Pere Guitart. Signatura de R. Arnau. Signatura d'A. Pere de l'Aldosa. Signatura d'Isarn. Signatura de Malet. Signatura de G. Guitart. Signatura de Joan de Losada. Signatura de Berenguer del Pui. Signatura de Pere Escolà. Signatura de Pere Guimiel. Signatura de Mir de Torrent. Signatura de Pere Vives de l'Anglada. Signatura de Calbó. Signatura de Pere. Signatura d'A. de Vila de la Massana. Signatura de Pons. Signatura de Mir. Signatura de Bernat. Signatura de G. Guitart Sala. Signatura de Berenguer Bort. Signatura de Boyrac. Signatura de Pere Llorenç d'Escàs. Signatura de Pere Bernat. Signatura de Rossell. Signatura d'A. Rossell, d'Erts. Signatura de Pere Guillem. Signatura de Bernat Sala. Signatura de Berenguer. Signatura de G. Bernat. Signatura de P. Bernat. Signatura d'A. Guifré. Signatura de P. Arnau. d'A. Pere. Signatura d'A. Bort del Pujol. Signatura d'A. Mir. Signatura de R. Torner. Signatura d'Isarn Mir. Signatura de G. Pellicer. Signatura de Ferrer de Ribafeita. Signatura de Pere. Signatura de R. de P. Vives. Signatura de G. Arnau, d'Arinsal. Signatura de Pere Ramon. Signatura d'A. Pere. Signatura d'Ermengot. Signatura d'Asemar. Signatura de Bernat de la Font. Signatura de Mir Bernat de Pal. Signatura de Bernat d'Encamp. Signatura d'A. Pellicer. Signatura de Pere Guifré. Signatura de Joan Bernat³.

Capítol destacat són les esglésies dels pobles:

- que són romàniques: Sant Andreu⁴ (segle XVIII) d'Arinsal, Sant Climent⁵ (1era. notícia: visita arquebisbal de 1312, del segle XII amb influència llombarda) de Pal (esmentat en la concòrdia de 1112), Sant Cristòfol⁶ (del segle XIII) d'Anyòs, Sant Iscle i Santa Victòria⁷ (1era. notícia de 20 de novembre de 1282, del segle XVII) de la Massana (1era. notícia de 25 d'abril de 1085), Sant Joan⁸ (1era. notícia de 30 de maig de 1272, del segle XVII) de Sispony (esmentat en la concòrdia de 1162) i Sant Romà⁹ (1era. notícia: visita arquebisbal de 1312) d'Erts.

³.- Vegi's DA. [1989], *Andorra romànica*. Pàg. 29-30 i 32-33. Vol. 1 Col·lecció monografies del Patrimoni Artístic Nacional. Edita Govern d'Andorra i Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

⁴.- Monument catalogat en l'annex del projecte de llei del patrimoni cultural d'Andorra. *Butlletí del Consell General* 62/2002 de 22 de novembre del 2002. Pàg. 15.

⁵.- Monument catalogat. Vegi's nota 3.

⁶.- Monument catalogat. Vegi's nota 3.

⁷.- Monument catalogat. Vegi's nota 3.

⁸.- Monument catalogat. Vegi's nota 3.

⁹.- Monument catalogat. Vegi's nota 3.

- o serveixen dit model romànic de construcció: Sant Andreu del Prat del Campanar d'Arinsal i Sant Ermengol¹⁰ de l'Aldosa. Cal fer esment de l'església de Sant Antoni de la Grella reconstruïda durant el segle XX, arran de les obres de la carretera i túnels.

A l'any 1419, el decret del Consell de la Terra es reafirmen les parròquies. Tot fa pensar l'existència d'unes institucions inferiors de l'administració parroquial: el quarts i els veïnats. La Parròquia de La Massana presenta una divisió en quarts, vigent a l'actualitat. Aquests són: l'Aldosa, Anyòs, Arinsal, Erts, La Massana -inclou el poble d'Escàs-, Mitger, Pal, Sispony¹¹.

El segle XVIII

Francisco de Zamora escriu el 1788 *“Vaig estar a la parròquia de Massana, que te advocació de Sant Iscle i Santa Victòria, que és d'una sola nau i algunes capelles. La plaça de Massana es mala, com les cases que semblen que se arruïnen per la mala qualitat dels materials que s'usen. El fum de la teia contribueix a empitjorar la vista”*¹².

* La població és:

La Massana	120	veïns	95	ànimes de comunió.
Pal	8	"	37	"
Arinsal	8	"	27	"
Mas (de Ribafeta)	4	"	14	"
Erts	9	"	37	"
Pujol	3	"	11	"
Anyòs	9	"	40	"
Aldosa	6	"	26	"
Sispony	19	"	109	"
Escàs	4	"	20	"
Pui	4	"	22	"
Total	194	"	438	"

El Segle XIX

Bonifacio Ulrich descriu de forma molt acurada la parròquia de La Massana al segle XIX:

“La Massana i les seves sufragànies

¹⁰.- Monument catalogat. Vegi's nota 3.

¹¹.- Vegi's **Cavero i Muñoz, Pere** [1991], “Andorra: Evolució del Quart (segles XIX i XX)” a Actas del *Congrés Internacional Història del Pirineus*. Cervera 1988. Pàg. 375-388. Edita Universidad Nacional de Educación a Distancia. Madrid.

¹².- **Zamora, Francisco de** [1973], Diario de los viajes hechos en Cataluña. pàg. 162-163. Edita Curial. Barcelona. *“Dia 24 [de setembre de 1788] “Estuve en la parroquia de Massana, que tiene advocación de San Acisclo y Santa Victoria, que es de una sola nave y algunas capillas.*

La plaza de Massana es mala, como las casas que parecen que se arruinan por la mala calidad de los materiales que se usan. El humo de la tea contribuye a empeorar la vista.”

La Massana: Poble amb bona església, de 230 habitants o ànimes, a hora i mitja al N. O. de la Capital d'Andorra, situat en paratge obac i apartat dels camins.

Escàs: Caseriu immediat a la Massana al S. O. amb 20 habitants.

Anyòs: Poblet amb església i vicari, en un cim a tres quarts d'hora al E. de la Massana, de 50 habitants.

Aldosa: Caseriu amb capella a un quart, al N. E. de la Massana, de 30 habitants.

Puj: Caseriu amb capella, en un cim, al N. O. a un quart de la Massana, amb 20 habitants. En les proximitats hi ha varies fonts d'excel·lent aigua ferruginosa.

Erts: Poblet amb capella, de 50 habitants, al N. O. a mitja hora de la Massana.

Pujol: Caseriu a prop d'Erts, al N. O. amb 18 habitants.

Mas de Ribafeta: Masia, una mica més amunt del Pujol, al N. O. con 12 habitants.

Arinsal: Poblet amb capella, de 55 habitants, a una hora al N. O. de la Massana; darrera població al N. O. de les Valls; per aquí es passa al poble espanyol de Tor travessant el Port Negre.

Pal: Poblet amb església i vicari, a 1 hora S. O., de la Massana, de 75 habitants; darrera població andorrana a S. O. de les Valls; per aquí es passa al poble d'Os.

Sispony: Poblet amb església i beneficiat, de 140 habitants, a tres quarts, al S. E. de la Massana; a aquest població pertany la Casa o masia anomenada Teixidó, propera, al N. te Oratori i beneficiat

Aquesta Parròquia o Comú te uns 700 habitants i molts béns comunals en pinars i pastures, i és la que més sègol produeix; les patates que recull bastant per al consum dels seus habitants; però no les hortalisses i llegums, de que es proveeixen del districte d'Urgell; hi ha prats; aquí no es cultiva tabac, i així tenen els suficients cereals i patates.

Confina al N. amb la parròquia d'Ordino, i amb França al N. O., a E. amb les parròquies de Canillo i d'Encamp, al S. amb la d'Andorra la Vella, i al O. amb els comuns espanyoles d'Os i de Tor. A un quart d'hora més avall de Sispony, al S. E., es troba el Santuari de Sant Antoni Abad, vulgarment anomenat de la Grella.¹³

13.- Apuntes Sobre los Valles neutrales de Andorra. Por Dn. Bonifacio Ulrich Coronel de Infanteria y Sargento Mayor de la Plaza de Tarragona, Comisionado Especial en dichos Valles por el gobierno de S.M. la Reyna desde 1841 a 1848. Año de 1852. *Inèdit Pàg. 9-10.*

"La Massana y sus sufraganeas

Massana; Pueblo con buena yglesia parroquial, de 230 habitantes o Almas, a hora y media al N. O. de la Capital de Andorra, situado en parage sombrío y apartado de caminos.

Escàs: Caserio inmediato a la Massana al S. O., con 20 habitantes.-

Añyós: Pueblecito con yglesia y vicario, en una altura a tres cuartos de hora al E., de la Massana, de 50 habitantes.

Aldosa: Caserio con capilla á un cuarto, al N. E., de la Massana, de 30 habitantes.

* La població durant els segles XIX i XX (fins 1912)

Any	Font	Habitants	La Massana
1838	Tomàs Junoy	3.500 a 3.800	600
1849		4.000	700 ¹⁴
1852	Bonifacio Ulrich	4.130	700
1865		5.580	800
1866	Gallofa	5.137	616
1874	Baby	5.231	616
1875	François Bladé	5.800 a 6.000 (5.418 andorrans)	1.000
1877	Visita pastoral		625
1880	Jean Cougul	5.313 (dels quals 187 estrangers)	750
1883	Cassi i Pont	5.800	700
1884	Guasch	5.800	700
1889	Osona	5.900	1.100
1890		5.150	616
1900	Jean Cougul	4.711 andorrans	721
1907	Gallofa	4.666	726
1912	Pallerola	6.100	1.000

El segle XX

El Principat d'Andorra fins a la dècada dels anys 1930 segueix les pautes i les tendències del segle anterior.

La societat se sustenta en l'autoproducció, motivada per un entorn hostil, rude i ingrat. La població és reduïda i estable. S'aglutina en petits grups (pobles, masies) per tot el territori. El resultat és un poblament dispers amb unes estructures funcionals i mínimes

Puy: Caserio con capilla, en una altura, al N. O., a un cuarto de la Massana, con 20 habitantes. En sus inmediaciones hay varios manantiales de excelente agua ferruginosa.

Erts: Pueblecito con capilla, de 50 habitantes, al N. O., a media hora de la Massana.

Puyol: Caserio cerca de Erts, al N. O., con 18 habitantes.

Mas de Ribafeta: Masía, un poco mas arriba del Puyol, al N. O., con 12 habitantes.

Aransal: Pueblecito con capilla, de 55 habitantes, á una hora N. O., de la Massana; ultima població al N. O. de los Valles; por aquí se pasa al pueblo español de Tor atravesando el Port Negre (Puerto negro).

Pal: Pueblecito con yglesia y vicario, a 1 hora S. O. de la Massana, de 75 habitantes; ultima població andorrana à S. O. de los Valles; por aquí se pasa al pueblo de Os.

Sispony: Pueblecito con yglesia y beneficiado, de 140 habitantes, a tres cuartos, al S. E., de la Massana; a esta població pertenece la Casa o masía llamada de Teixidó, cercana, al N., que tiene Oratorio y beneficiado.

Esta Parroquia ó Común tiene unos 700 habitantes y muchos bienes comunales en pinares i pastos, y es la que mas centeno produce; las patatas que recoge bastan para el consumo de sus habitantes; pero no así las hortalizas y legumbres, de que se proveen del distrito de Urgel; hay prados; aquí no se cultiva tabaco, y así tienen los suficientes cereales y patatas.

Confina al N. con la parroquia de Ordino, y con Francia al N. O., a E. con las parroquias de Canillo y de Encamp, al S. con la de Andorra la vieja, y al O. con los comunes españoles de Os i de Tor. A un cuarto de hora mas debajo de Sispony,, al S. E., se encuentra el Santuario de San Antonio Abad, vulgarmente llamado de la Grella=.

¹⁴.- Dalmau de Baquer.

que s'estructura a l'entorn de la casa (institució secular) que esdevé l'eix central de tota l'activitat econòmica, política i social.

El cap de casa és el màxim representant de la casa, la qual s'ha entenedre com el conjunt format per la família, les propietats, la casa-edifici, les dependències annexes (borda, cortal,...), el bestiar, els mossos, els masovers, els drets d'accés i d'ús a les terres comunals i, els drets polítics per participar en la gestió del Quart, del Comú i del Consell General.

L'estructura és rígida, els recursos són limitats, el que implica una població estable i reduïda que foragita l'excés de la població als països veïns: a Catalunya (Barcelona i rodalies) i a França (Besiers, Montpeller, Perpinyà i, inclòs, a París).

La necessària evolució d'Andorra s'albira en l'obertura a l'exterior. Cal construir carreteres... La Junta de carreteres del Consell General pot construir l'any 1899 la carretera de Soldeu al Pas de la Casa, l'any 1901 la carretera d'Encamp a Escaldes; el 1913 el bisbe Benlloch inaugura la carretera de la Seu d'Urgell a Andorra.

Evolució que es palesa l'any 1921, a iniciativa del rector mossèn Bordes entre altres, s'electrifica La Massana i Ordino al posar-se en funcionament Nord Andorrà, que fins a l'actualitat actua de distribuïdora.

Les autoritats andorranes continuem amb una política de concessions. La realització de la concessió de FHA. SA a inicis dels anys 1930, possibilita la construcció de la xarxa viària d'Andorra la Vella al Pas de la Casa, (anys 1931-1932), d'Andorra la Vella a Ordino (anys 1933-1934). Ensem significa l'electrificació del país amb la construcció de la central d'Escaldes i l'actuació a l'estany d'Engolasters -no es realitzen els salts d'aigua de Sispony ni el proper a Arcavell-.

Els avatars dels països veïns (guerres i postguerres) mostren l'inici d'un canvi econòmic i social tal com mostra l'evolució de la població.

* La població. Període 1929-1944

<u>Any</u>	<u>Població</u>	<u>Font</u>	<u>La Massana</u>
1932	4.039	Combarnous	613
	200 estrangers i centenars treballadors de FHA, SA.		
	4.039	Diari de Lleida	
1940	5.291	Bisbat	649
1944	5.291	Cardòs (oficial)	649

La dècada dels 1950-60 presenta l'origen d'un canvi. Aquest canvi econòmic s'afavoreix mitjançant:

- Les representacions del pessebre vivent a Engordany, al final dels anys 50, que significa uns allaus de turistes comerciants,
- L'acumulació de capital produït,
- L'incipient comerç, les bases del "boom" econòmic posterior.

Evolució que es manifesta i evoluciona a causa de:

- La consolidació del sistema bancari amb la superació de la crisi de SOBANCA de l'any 1968 i la creació de l'Agrupació de Bancs i Banquers Andorrans.
- La popularització de l'esquí i posterior massificació.
- La consolidació d'un comerç cosmopolita de productes, clients i mà d'obra estrangera.
- El creixement econòmic espanyol que suposa la possibilitat de conèixer Europa.
- L'obertura gairebé permanent del port d'Envalira.

Aquesta benaurança es fa palesa amb un creixement estable i continu de la població andorrana, manteniment de flux immigratori espanyol, creixement espectacular de la població portuguesa -condicionat a la política migratòria andorrana d'afavorir els països de la C.E.E.-.

La benaurança comporta canvis econòmics amb l'acord comercial amb la C.E.E.. l'any 1990.

El 1993 significa la constitucionalització política del Principat, amb la promulgació de la Constitució i el reconeixement internacional a partir del Tractat de bon veïnatge, amistat i cooperació entre el Regne d'Espanya, la República francesa i el Principat d'Andorra.

Aquesta ràpida visió, es ratifica amb les dades demogràfiques de la població entre els anys 1947 i 2001.

Principat d'Andorra

Any	Població	Augment anual
1947	5.385	
1948	5.683	5,53%
1949	5.962	4,91%
1950	6.176	3,59%
1951	6.310	2,17%
1952	5.866	-7,04%
1953	5.591	-4,69%
1954	5.503	-1,57%
1955	6.189	12,47%
1956	6.221	0,52%
1957	6.424	3,26%
1958	7.103	10,57%
1959	7.239	1,91%
1960	8.392	15,93%
1961	8.959	6,76%
1962	10.317	15,16%
1963	11.356	10,07%
1964	12.199	7,42%
1965	13.623	11,67%
1966	14.380	5,56%
1967	15.563	8,23%
1968	17.216	10,62%
1969	18.233	5,91%
1970	19.545	7,20%
1971	20.550	5,14%
1972	21.425	4,26%
1973	23.092	7,78%
1974	24.807	7,43%
1975	26.558	7,06%
1976	26.880	1,21%
1977	28.082	4,47%
1978	30.066	7,06%
1979	31.274	4,01%
1980	35.460	13,38%
1981	37.825	6,66%
1982	39.940	5,59%
1983	41.627	4,22%
1984	42.712	2,60%
1985	44.596	4,41%
1986	46.976	5,33%
1987	48.933	4,16%
1988	50.528	3,25%
1989	50.835	0,60%
1990	54.507	7,22%
1991	59.048	8,33%
1992	61.599	4,32%
1993	65.227	5,88%
1994	64.311	-1,40%
1995	63.859	-0,70%
1996	64.479	0,97%
1997	65.306	1,28%
1998	65.877	0,87%
1999	65.971	0,14%
2000	65.844	-0,19%
2001	66.334	0,74%

Parròquia de la Massana¹⁵

Any	1	2	3	4	5	6	7
1947							610
1948							620
1949							610
1950							620
1951							635
1952							612
1953							546
1954							531
1955							516
1956							528
1957							538
1958							548
1959							573
1960							581
1961							555
1962							593
1963	397		191	9		4	601
1964	392		180	9		10	591
1965	390		213	9		16	628
1966	399		257	14		15	685
1967	378		266	18		27	689
1968	387		270	28		29	714
1969	384		351	49		31	815
1970	370		363	68		66	867
1971	394		375	84		100	953
1972	390		390	95		107	982
1973	407		407	113		134	1.061
1974	407		483	135		190	1.215
1975	476		540	170		239	1.425
1976	498		405	104		363	1.270
1977							1.473
1978							1.600
1979							1.857
1980	484	118	898	226	92	337	2.155
1981	514	148	1.067	247	122	372	2.470
1982	528	174	1.203	246	139	415	2.705
1983	553	201	1.228	277	127	469	2.855
1984	553	211	1.197	297	130	477	2.866
1985	574	223	1.150	307	147	552	2.953
1986	614	265	1.197	368	160	625	3.229
1987	634	96	1.212	402	202	910	3.457
1988	646	308	1.256	417	213	826	3.666
1989	695	343	1.257	428	222	923	3.868
1990	728	384	1.410	446	423	995	4.386
1991	767	454	1.587	481	654	1.046	4.989
1992	791	497	1.709	478	733	1.094	5.302
1993	857	526	1.782	485	799	1.077	5.526
1994	892	586	1.780	490	760	1.022	5.530
1995	969	612	1.799	480	714	970	5.544
1996	1.111	609	1.849	500	733	983	5.785
1997	1.209	616	1.839	522	719	969	5.874
1998	1.322	617	1.887	541	715	1.010	6.092
1999	2.090	0 ¹⁶	1.905		552715	1.014	6.276
2000	2.209		1.832	532	708	999	6.280
2001	2.330		1.786	532	704	1.023	6.375

¹⁵.- Significat del núm. 1 nacionalitat andorrana residents a La Massana; del núm. 2 nats a Andorra, concepte eliminat, estadísticament, l'any 1999; del núm. 3 de nacionalitat espanyola; del núm. 4 de nacionalitat francesa; del núm. 5 de nacionalitat portuguesa; del núm. 6 d'altres nacionalitat i del núm. 7 total dels residents a La Massana.

¹⁶.- A partir l'any 1999 el concepte nats a Andorra desapareix. Es consideren andorrans.